

Voorwoord

Eleanor Marx veranderde de wereld. Tijdens dat proces radicaliseerde ze zichzelf. Dit is het verhaal van haar leven.

Op het eerste gezicht lijkt Eleanor Marx geen trendy onderwerp. Om nog maar te zwijgen over de allesoverheersende interesse voor haar vader. In haar ongewone familiekring was zij de favoriete dochter. Haar bijnaam was Tussy, volgens haar ouders uit te spreken als *Tdëssy*, zodat het rijmt op het als *poëssy* uitgesproken *pussy*. En ja, ze was dol op katten. Maar ze hield ook van Shakespeare, van Ibsen, van de beide Shelley's. Ze hield van goede poëzie en slechte woordspelingen. Wit was haar favoriete kleur en champagne haar idee van geluk.

Toch is Eleanor Marx een van de grootste helden uit de Britse geschiedenis. Haar leven symboliseert een van de meest significante en interessante episodes in de ontwikkeling van de sociaaldemocratie in het victoriaanse Groot-Brittannië. Sinds Mary Wollstonecraft (1759-1797) had geen enkele andere vrouw zo'n diepgaande, progressieve invloed op het Engelse politieke denken en doen. Ze liet een kolossale maar weinig erkende erfenis na voor alle toekomstige generaties.

Eleanor Marx was een rebelse schrijfster. Ze was een grensverleggende vrouw en een revolutionair, een vrouw van woord én daad.

Sociaaldemocratie en radicale ideeën waren haar met de paplepel ingegeven. Het ging haar nooit om persoonlijk geldgewin maar om een progressieve transformatie naar een beter leven voor gewone mensen. Eleanors ouders en de man die ze 'haar tweede vader' noemde, Friedrich Engels, waren kinderen van het industriële kapitalisme. Hun politieke inzichten ontwikkelden zich in het revolutionaire Europa van de jaren 1840. Ze rijpten op de restanten van het utopisch en idealistisch socialisme. In de eerste decennia na het revolutiejaar 1848 leek niets nog in staat om het wereldwijde kapitalisme af te remmen. Hun

dochter Eleanor, geboren in 1855, zou de erfgename worden van hun ideeën en er toepassingsvormen voor zoeken in een andere, modernere tijd.

Eleanor trok de wereld in om alles wat ze in haar huiselijke kring van Marx en Engels had geleerd in de praktijk te brengen. Haar zoektocht onder het motto ‘Vooruit!’ bracht haar in een nieuwe wereld. Er was de revival van Shakespeare, er was de culturele wereld van het radicale, moderne theater, er waren de nieuwe romans en de artistieke kringen in de jonge, onconventionele Londense wijk Bloomsbury. Ze hield van stoomtreinen en stond enthousiast open voor de nieuwste technologieën. Zo was ze haast euforisch over de in 1867 uitgevonden schrijfmachine. Eleanor Marx was een pionier van de grensverleggende theaterstukken van de Noor Henrik Ibsen en ze vertaalde als eerste Flauberts *Madame Bovary* naar het Engels. Vaak stond ze zelf op de planken, al leidde dat soms tot jammerlijke mislukkingen. Nooit heeft ze de grens weten te trekken tussen het politieke en het persoonlijke, ook al gleed ze daardoor regelmatig uit en liep alles dan even goed fout.

Tussy beschikte over een buitengewoon talent om vrienden te maken. Hoewel ze erg onconventioneel was, slaagde ze er toch telkens in de sympathie van anderen te wekken. Voor velen was zij het zonnetje in huis. Haar levenslange, liefdevolle relatie met Friedrich Engels en haar langdurige kameraadschap met George Bernard Shaw, Will Thorne, Wilhelm Liebknecht en Henry Havelock Ellis zijn maar enkele voorbeelden van hoe goed ze met mannen overweg kon. De nauwe en hartelijke relatie tussen Eleanor Marx en Olive Schreiner is een van de grote vrouwenvriendschappen uit de literaire en politieke geschiedenis.

‘Wat willen wij socialisten eigenlijk?’, was de vraag waar Eleanor Marx haar hele leven een antwoord op zocht.

Van in haar kindertijd – de jaren 1860 – was het socialisme de meest vooraanstaande ideologie in de nieuwe, democratische strijd tegen het kapitalisme. Er bestaat geen kant-en-klaar verhaal over de oorsprong en de opkomst van het socialisme in Groot-Brittannië omdat het vanuit zijn aard en opzet een brede, diverse alliantie was van wijdvertakte radicale ideeën en acties. Het leven van Tussy is een van de basiselementen voor wie de geschiedenis van het Britse socialisme wil bestuderen.

Zoals de betreunde historicus Eric Hobsbawm schreef, waren er in de jaren 1860 en 1870 niet zoveel authentiek-Britse socialisten in Groot-Britannië. Om ze allemaal bij elkaar te brengen, volstond allicht een bescheiden vergaderlokaal. Eleanor – de enige van het gezin Marx die in Engeland werd geboren – en haar vriendenkring zouden minstens de helft van dat zaaltje hebben gevuld.¹ ‘Vandaag is het socialisme in dit land ongetwijfeld niet veel meer dan een literaire stroming’, schreef Eleanor ooit.² Zij was het die deze literaire stroming en haar visionaire pagina’s weglakte uit de beslotenheid van intellectuele kringen en er de straat en de politieke scène mee optrok.

Eleanor Marx groeide op in de periode van het collectivisme. Dat collectivisme was het meest herkenbaar in de vakbeweging. Het ontstond als reactie tegen het ontketenende kapitalisme en tegen de verschrikkelijk ongelijke welvaartsverdeling die dat veroorzaakte. De wroetende armen produceerden meerwaarde, maar die werd volledig opgeslokt door de happy few die hen uitbuitten. Groot-Britannië kende nog geen algemene verkiezingen. Stemrecht was gebaseerd op eigendom en religie. Arbeiders hadden geen stemrecht. Vrouwen – inclusief vrouwen uit de hoogste maatschappelijke regionen – evenmin. Ook wie arm was, mocht niet stemmen. De Britse regering, politieke vertegenwoordiging en het parlement waren exclusief voorbehouden aan vastgoedeigenaars en leden van bepaalde religieuze geloofsgemeenschappen.

Daardoor werden de vakbonden de eerste parlementen van het volk. Groot-Britannië had wereldwijd een van de sterkste tradities inzake de organisatie van de arbeidersklasse en dat ondanks de teloorgang van het chartisme³ en, in de jaren 1850, van de Bond der Communisten. In de loop van de jaren 1860 probeerde het proletariaat zich opnieuw te hergroeperen om het hoofd te bieden aan de pijnlijke effecten van het kapitalisme. Tijdens de jaren 1870 ontwikkelde zich in Groot-Britannië een nieuw vakbondsmilitantisme. Uit die beweging zouden de allereerste democratische politieke partijen ontstaan, meer specifiek de Independent Labour Party en de Scottish Labour Party. Eleanor Marx was een van de eerste en meest prominente leiders van dat nieuwe syndicalisme.

Bovendien bracht zij het feminisme binnen in het hart van de vakbeweging, eerst in Groot-Britannië, later in de rest van Europa. Eleanor zei vaak: ‘Ik heb de neus van mijn vader geërfd, niet zijn genialiteit. (Ik

vertelde hem ooit dat ik best wel een schadeclaim tegen hem had kunnen indienen omdat die neus mij absoluut niet flatteerde).⁴ Friedrich Engels, George Bernard Shaw, Olive Schreiner, Henry Havelock Ellis, William Morris en zijn dochter May, Elisabeth Garrett Anderson, Sylvia Pankhurst, Amy Levy, Israel Zangwill – en nog vele anderen – waren het ongetwijfeld niet eens met die zelfkritiek. Eleanor had wel degelijk (ook) de genialiteit van haar vader geërfd. Als ze al een schadeclaim had kunnen indienen, was dat niet voor haar neus geweest, maar voor het feit dat ze een vrouw was.

In het victoriaanse Groot-Brittannië waarin Eleanor werd geboren, had ze geen recht op onderwijs, kreeg ze geen toegang tot de universiteit, kon ze niet stemmen voor de nationale regering, mocht ze niet opkomen voor een parlamentszitting, had ze geen toegang tot de meeste beroepen, had ze geen controle over haar reproductie en kon ze geen aanspraak maken op psychologische rechten. De historische omstandigheden waarin ze als vrouw op de wereld kwam, leerden haar uit de eerste hand hoe het voelde en wat het betekende tot een onderdrukte klasse te behoren.

Ze heeft zich haar hele leven ingezet voor de gelijkheid van mensen. Een nieuwe, cynische generatie zal haar strijd misschien afdoen als oubollig. Maar voor wie zich wereldwijd terugvindt in de nieuwe sociale revoluties zal haar strijd erg vertrouwd klinken.

Eleanor Marx was de oermoeder van het socialistisch feminisme. In tegenstelling tot wat de hedendaagse populaire misvatting stelt, begon het feminisme niet in de jaren 1970 maar in de jaren 1870. Zoals alle ideeën die uitgroeien tot een beweging, heeft ook het feminisme een empirische geschiedenis en een traceerbare oorsprong. Het feminisme in Groot-Brittannië werd niet door een ooievaar ingevlogen, het sprong evenmin op uit een of andere kool.

In het victoriaanse Groot-Brittannië en in zijn wereldwijde kolonies werd het probleem van seksuele onderdrukking omschreven als ‘de vrouwenkwestie’. Eleanor vond deze term onnauwkeurig. Voor haar ging het om een ‘debat over de werkende vrouw’.⁵ Zij ondersteunde en bewonderde de strijd voor het vrouwenstemrecht. Sommigen van haar beste vriendinnen waren suffragettes. Maar pleiten voor stemrecht voor vrouwen uit de middenklasse, zonder de bestaande kapitalistische maatschappij in vraag te stellen, zou de aandacht afleiden van ‘het debat over de

houding van de sociaaldemocratie tegenover werkende vrouwen'.⁶ In november 1895 formuleerde Eleanor haar positie zonneklaar in een brief aan Ernest Belfort Bax, de leider van de Engelse socialisten:

‘Als socialist ben ik, uiteraard, geen vertegenwoordiger van de beweging voor “vrouwenrechten”. Het is over de seksekwestie en haar economische basis dat ik met u wil discussiëren. De zogenaamde “vrouwenrechtenkwestie” (de enige die u blijkbaar kent) is een bourgeoisidee. Ik stel voor het over de seksekwestie te hebben vanuit het standpunt van de werkende klasse en de klassenstrijd.’⁷

De eis voor vrouwenstemrecht werd volgens haar onvoldoende geanalyseerd vanuit de economische basis van waaruit arbeid, productie en reproductie worden verdeeld. Inzicht in de economische achtergronden die het maatschappelijk geluk bepalen is essentieel. Dat geldt dus ook als je strijdt voor de emancipatie van vrouwen – en van mannen, die evenzeer onderdrukt worden door het patronaat. Wat bepaalt eigenlijk ons geluk, vroeg Eleanor zich af. Voor haar was de belangrijkste factor alleszins werk.

Eleanor Marx radicaliseerde ‘de vrouwenkwestie’ door aan de wieg te staan van het moderne feminisme in het Groot-Brittannië van 1886. Ze bedacht de politieke filosofie van het socialistisch feminisme en ontwikkelde het in haar monografie *The Woman Question. From a Socialist point of View*, die ze samen met haar partner Edward Aveling schreef. Datzelfde jaar plaatsten zij en de Duitse socialistische politica Clara Zetkin het feminisme hoog op de agenda van de internationale socialistische beweging tijdens het Eerste Congres van de Tweede Internationale in Londen. Geïnspireerd door de tussenkomsten op dat congres startte Zetkin later samen met haar landgenote Louise Zietz de Internationale Vrouwendag op.

The Woman Question. From a Socialist Point of View heeft zijn plaats veroverd als belangrijke revolutionaire tekst naast Wollstonecrafts *Vindication of the Rights of Women*, Engels’ *De oorsprong van het gezin, van de particuliere eigendom en van de staat* en Virginia Woolfs *A Room of One’s Own*.

Eleanor Marx was ook haar vaders eerste biograaf. Alle biografieën die later over Karl Marx werden geschreven – en de meeste over Friedrich

Engels – hebben haar boek als basis genomen voor verder onderzoek naar de familiegeschiedenis, vaak ook zonder zich daar bewust van te zijn. In die zin is dit boek een biografie van een biograaf.

De eerste jeugdherinneringen van Tussy zetten haar terug op de schouders van haar vader en hoe de hoogte van het vogelperspectief haar verraste. Als auteur van dit boek heb ik veel verder kunnen kijken door zelf op de schouders te mogen staan van twee baanbrekende 20ste-eeuwse biografen van Eleanor Marx. Chuhichi Tsuzuki publiceerde de eerste evaluatie van Eleanors leven in 1967. Yvonne Knapp voegde daar in 1972 en 1976 haar magistrale, tweedelige studie aan toe. Beide werken blijven waardevol, brengen fijne verhalen en waren voor mij niet te onderschatten voorbeelden.

Eleanor begon aan de eerste volledige biografie over haar vader in de jaren 1880. Ze schreef hierover aan Karl Kautsky: ‘Zijn werk moet schitteren voor wat het is en we moeten allemaal proberen zoveel mogelijk van hem te leren. We kunnen allemaal een voorbeeld aan hem nemen en kiezen voor een eervol, geen oneervol graf.’⁸

Dochters bevinden zich in een ideale positie om een voorbeeld te nemen aan hun vader en als ze daarin slagen, wacht hen misschien een eervol graf. Maar dochters worden ook uit een moeder geboren. ‘*Cherchez la femme*’, zei Eleanor dikwijls wanneer mensen een verklaring zochten voor het gedrag van anderen. Deze raad is mooi meegenomen als we haar leven en haar psychologie willen doorgronden.

Eleanor Marx was de fysieke en geestelijke dochter van een groep vrouwen die haar even sterk vonden als haar vader. Die vrouwen waren, in volgorde van belangrijkheid, haar moeder Jenny Marx, haar ‘tweede moeder’ Helen Demuth, en de partner van Engels, ‘tante’ Lizzy Burns. Eenmaal volwassen kon ze zich staande houden en verder ontwikkelen via vriendschappen met andere vrouwen. Die ‘zusterschappen’ zijn even belangrijk als haar familie en haar mannelijke minnaars om de krachten te begrijpen die haar tot Eleanor maakten.

Eleanor Marx heeft de biografie over haar vader nooit afgewerkt. Tijdens het schrijfproces ontdekte ze een choquerend, onuitspreekbaar geheim dat haar gezin in het hart trof. Ze huiverde bij de gedachte dat het geheim ooit zou uitlekken en ging diep nadenken over de tegenstrijdige plichten van dochters. Aan de ene kant is een dochter trouw verplicht aan

de vader en moeder die haar het leven schonken, aan de andere kant heeft zij de plicht de historische waarheid te vertellen. Voor ze de tijd vond om dit dilemma te ontrafelen, werd ze het slachtoffer van een pijnlijke en gruwelijke dood. Volgens sommigen werd ze vermoord, anderen zeggen dat ze het familiegeheim niet langer kon dragen.

Naar het einde van haar leven toe schreef ze haar zuster Laura een brief waarin ze vertelde hoe moeilijk ze het had met de biografie van haar vader. ‘Al bij al zullen Marx “de Politicus” en Marx “de Denker” er wel bij varen, terwijl Marx “de Mens” er misschien bekaaid van afkomt.’⁹ Eleanor werd geconfronteerd met de uitdaging waar alle biografen voor staan: het verhaal schetsen van een individueel leven binnen de grotere context van de geschiedenis. Individuen, ook wijzelf, zitten vol contradicties. We passen nooit perfect in abstracte ideologieën of in deterministische theorieën. Dat is juist wat ons tot mensen maakt. Of je een man bent of een vrouw maakt daarbij niet zoveel uit.

Het leven van Eleanor is even gevarieerd en even contradictorisch als het dialectisch materialisme waarin ze werd verwekt. Haar vader, de beroemdste filosoof ter wereld, schreef:

‘Het moderne gezin draagt niet alleen het slavendom, maar ook de lijfeigenschap embryonaal in zich. (...) Het omvat alle antagonismen die zich later grootschalig op het bredere maatschappelijke vlak en in zijn staatkundige vorm ontwikkelen.’¹⁰

Het leven van Eleanor was een dramatisering van deze antagonismen. Als Karl Marx de theorie was, was Eleanor Marx de praktijk. Dit is het verhaal van het openbare en het persoonlijke leven van Eleanor Marx. In ‘De vrouwenkwestie vanuit socialistisch perspectief’ schreef ze dat voor feministen het openbare en het persoonlijke ondeelbare domeinen zijn.

Haar collega’s – bondgenoten en tegenstanders – bekeken haar als de grootste radicale hervormster en leidster van haar tijd. Will Thorne, eerste secretaris van het Trades Union Congress (TUC), zei op haar begrafenisplechtigheid dat Groot-Brittannië zijn meest vooraanstaande politiek economie had verloren. De lof, de bewondering en de buitengewone waardering die haar te beurt vielen, zou vele boekdelen kunnen vullen. In feite zijn de boeken met loftuigen aan Eleanor zo dik gezaaid dat een

biograaf de moed in de schoenen zinkt. ‘Het lijkt onmogelijk ook maar één negatieve verwijzing naar haar te vinden’, schreef haar vriend Henry Havelock Ellis.¹¹

Gelukkig klopt dat laatste niet. Niets menselijks was Eleanor vreemd. Ze had heel wat tekortkomingen, kampte met vele frustraties en ging soms spectaculair de mist in. Haar leven was een vat vol contradicties. Ze valt niet te reduceren tot haar persoonlijke of tot haar publieke leven en we moeten op zoek gaan naar beide.

Eleanor ‘de Politica’ en Eleanor ‘de Denkster’ kunnen er maar wel bij varen, terwijl Eleanor ‘de Vrouw’ er misschien bekaaid van afkomt. Alleen haar levensverhaal kan daar een antwoord op bieden.